

Finding poetry treasure hidden in prose

On the automatic detection of hexameters in prose

Luuk Nolden s1370898

MA Thesis Classics

Leiden University

7712 words

May 9, 2022

Contents

1	Introduction	2
2	On quoting poetry in Latin prose	3
2.1	On the attribution of quotations	4
2.2	On the identification of quotations	6
2.3	On the obtaining of quotations	7
2.4	On the use cases of quotations	9
3	Automatically finding quotations	14
3.1	Creating candidate hexameters	14
3.2	Scanning candidate hexameters	15
3.2.1	Scanning with an LSTM	16
3.2.2	Scanning with Anceps	16
3.2.3	Scanning with Pedecerto	17
3.3	Preliminary investigation	18
4	Conclusion	34

1 Introduction

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Ut purus elit, vestibulum ut, placerat ac, adipiscing vitae, felis. Curabitur dictum gravida mauris. Nam arcu libero, nonummy eget, consectetur id, vulputate a, magna. Donec vehicula augue eu neque. Pellentesque habitant morbi tristique senectus et netus et malesuada fames ac turpis egestas. Mauris ut leo. Cras viverra metus rhoncus sem. Nulla et lectus vestibulum urna fringilla ultrices. Phasellus eu tellus sit amet tortor gravida placerat. Integer sapien est, iaculis in, pretium quis, viverra ac, nunc. Praesent eget sem vel leo ultrices bibendum. Aenean faucibus. Morbi dolor nulla, malesuada eu, pulvinar at, mollis ac, nulla. Curabitur auctor semper nulla. Donec varius orci eget risus. Duis nibh mi, congue eu, accumsan eleifend, sagittis quis, diam. Duis eget orci sit amet orci dignissim rutrum.

Chapter 2 will first take a look at the different types of including poetry in prose, followed by the possible ways of attributing the citation. Next, it will take a look how the reader or listener can detect and pinpoint the quotations. Continuing, the way authors would obtain citations is related, after which various uses of quotation are looked at.

Chapter 3 will ...

2 On quoting poetry in Latin prose

There are multiple ways for a prose author to weave poetry into a text. Van den Hoek distinguishes three ways of introducing of citation based on the degree of affinity between a quotation and its original text¹:

- Quotations, having (almost) verbatim degree of literality.
- Paraphrase, having only a few words of the original source present.
- Eminiscence, having no literal correspondence, but using theme or thought.

To illustrate the three categories, the following passage from Seneca's letters contains a verbatim quotation preserving meter and wording², where the author, using Vergil's *Georgics*, expresses the notion that it is pointless to predict events which cannot be avoided:

*Scias ista, nescias: fient.
Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora, nec insidiis noctis capiere serenae*³

Whether you know these things, or do not know: they will take place.
If you will truly behold the fleeting sun and the stars,
following in its track, never will tomorrow's hour cause to you fall,
nor will you be seized in an ambush of a clear night⁴

An example of paraphrasing can be found in Ammianus Marcellinus' *Res Gestae*, where he decorates his text with Vergil (referred to as the *poeta praeclarus*) as follows:

*Erat secundi loci post Antoninum, ut ait poeta praeclarus longo proximus intervallo.*⁵

He [Craugasius of Nisibis] was in second place after Antoninus, as the eminent poet says, *close* by a long interval.

In this case we do not see a verbatim quotation, as the original line from Vergil reads: *proximus huic, longo sed proximus intervallo*⁶. Although all words used by Ammianus Marcellinus can be found in the *Aeneid*, the hexameter and its metrical features as a whole are lost due to this paraphrasing⁷.

Lastly, the idea of eminiscence can be found in Tacitus, in the passage where he discusses the ethnic origin of the Jews:

¹A. Van den Hoek. "Techniques of quotation in Clement of Alexandria: A view of ancient literary working methods". In: *Vigiliae Christianae* 50 (1996), pp. 223–243.

²D. Dueck. "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography". In: *Hermes* 137 (2009), pp. 170–189, p. 171.

³Sen. *Epist.* 88.15–16, referencing Verg. *Georg.* 1.424–426.

⁴All translations in this paper are mine.

⁵Amm. Marc. *Res Gestae* 19.9.7, referencing Verg. *Aen.* 5.320.

⁶See footnote 5.

⁷It was also possible to paraphrase Greek poetry by providing a Latin translation. For example, Cicero provides a translation of 31 lines of the *Iliad* (2.299–330) in *De Divinatione* (2.63–64), and of a verse from Euripides' *Andromeda* in *De Finibus* (2.105). See D. Dueck. "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy". In: *Hermes* 137 (2009), pp. 314–334, pp. 318, 323.

*Sunt qui tradant Assyrios convenas, (...). Clara alii Iudaeorum initia, Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae urbi Hierosolyma nomen e suo fecisse.*⁸

There are those that would describe them as Assyrian hordes, (...). Others [describe] the origins of the Jews as illustrious, that they were the Solymi, a people celebrated in the poems of Homer, and that they gave the name Hierosolyma to the city they founded, after their own name.

In this passage, Tacitus alludes to Homer's *Iliad* or *Odyssee* by mentioning the Solymi. No Greek is quoted, nor translated to Latin: Tacitus simply mentions the thought that the Solymi people are already mentioned by Homer.

2.1 On the attribution of quotations

These three examples show how authors might interweave poetry in various contexts via verbatim quotation or more indirectly via paraphrasing or reminiscence. Often, the poetry is accompanied by an attribution to the original author and/or the original text, like Tacitus mentioning Homer and Ammianus calling Vergil *poeta praeclarus*. Additionally, in the case of verbatim quotations, attribution is quite trivial, as the quote might be found in the extant corpus, like Seneca's citation of the *Georgics*. However, it becomes more difficult if the quotation is from a lost work or in the form of a paraphrase or reminiscence. In these latter cases, the only clue for a poetic citation would be the author's specific announcement⁹.

This announcement can take many forms, mentioning one or more of the three components of poet, poem and/or context¹⁰, or none at all, leaving the citation anonymous¹¹. To illustrate these possible announcements, I will start with a quote by Aulus Gellius, showing that Roman authors were able to precisely refer to certain passages in a way that resembles our current (text-oriented) quotation practices¹².

*'Sinni' inquit 'Capitonis, doctissimi ueri, epistulae sunt uno in libro multae positae, opinor, in templo Pacis. Prima epistula scripta est ad Pacuuium Labeonem, cui titulus praescriptus est pluria, non plura dici debere.'*¹³

He said: 'Of Sinnius Capito, a very learned man, there are many letters in a single book, (which are) deposited, I think, in the Temple of Peace. The first letter is addressed to Pacuvius Labeo, which is prefixed by the title *Pluria*, not *plura*, should be said.'

However, so much information does not help the natural flow of the written prose. Most attributions are therefore much shorter. For example, when Suetonius describes the funeral of Julius Caesar, he writes:

⁸Tac. *Hist.* 5.2, referencing Hom. *Il.* 6.184 or *Od.* 5.283.

⁹Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography", p. 171.

¹⁰*Ibid.*, p. 175.

¹¹In the majority of cases, if source indications are given, they include only the author's name. For statistics, see Tische 2009. p. 47.

¹²U. Tischer. "Quotations in Roman Prose as Intermedial Phenomena". In: *Trends in Classics* 11 (2019), pp. 34–50, p. 48.

¹³Gel. *NA* 5.21.10.

Inter ludos cantata sunt quaedam ad miserationem et invidiam caedis eius accommodata, ex Pacuui Armorum iudicio:

*men seruasse, ut essent qui me perderent?*¹⁴

At the (funeral) games, these words from Pacuvius' *Award of Arms* were sung, appropriate for the pity and indignation towards his death:

That I have saved (them), just so that they would become
those who would murder me?

The mentioning of both the author Pacuvius and his tragedy called *Armorum iudicium* fits nicely in the prose text, providing the reader with some background information regarding the quotation¹⁵. Continuing, it is also possible to mention only the poet, like Cicero does in *De natura deorum*:

*quod ni ita esset, qui potuisset adsensu omnium dicere Ennius aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem*¹⁶

Were it then not so, how could it have been possible that Ennius speaks to the approval of everyone "look upon this, shining so sublimely, who all men call Jupiter"

In contrast to mentioning only poet, one can also mention only the work from which the quotation came, like the grammarian Varro does in the following passage, citing the *Andromacha* from Ennius:

*templum tribus modis dicitur: ab natura, ab auspicando, a similitudine; ... sub terra, ut in Andromacha: "Acherusia templa alta Orci salвете infera"*¹⁷

Templum is used in three different ways: regarding nature, regarding the taking of auspices, regarding similarity; ... beneath the earth, like in *Andromacha*: "Be greeted deep Acherusian, underworld temples of Orcus"

It should be noted however that this is only possible if the quoted if the title is unique to a specific author, like only Ennius having written a play called *Andromacha*:

Last but not least, it is also possible to leave out any attribution, like this example from Seneca's *De Clementia*:

*Ille est enim vinculum, per quod res publica cohaeret...
Rege incolumi mens omnibus una;
amisso rupere fidem.*

*Hic casus Romanae pads exitium erit*¹⁸

He is the bond by which the commonwealth is united...

If safe their king, one mind to all,

Bereft of him, they troth recall.

Such a calamity would be the destruction of the Roman peace.

¹⁴Suet. *Jul.* 84.2, referencing F45 W.

¹⁵Technically, a quotation is quoted, as Suetonius quotes Caesar quoting Pacuvius.

¹⁶Cic. *Nat. D.* 2.4, referencing Enn. *Thyestes*, 134 TrRF.

¹⁷Varro *De lingua latina* 7.6, referencing Enn. *Trag.* 70–72 R³; 107–110 Va.²; 113–116 W.; 98 Joc.; 24 TrRF.

¹⁸Sen. *De Clem.* 1.4.1–2, referencing Verg. *Georg.* 4.212.

2.2 On the identification of quotations

The precise identification of the quotation is different to the search for visible quotation marks we are used to today, as written Latin texts did not provide these¹⁹. Instead, several approaches to mark a quotation exist. Firstly, there are the *inquit formulae*²⁰, marking that someone said something, followed by the quotation. Examples of this are the mentioned passages by Suetonius providing the marker *cantata sunt* and from Ammianus Marcellinus (19.9.7) writing *ait*.

Secondly, a quotation can be deictic, indicated by demonstrative pronouns like *illud* and *haec*, like Nepos indicating the paraphrasing of Homer in his bibliography of Dion with the words *haec sententia*.

*Non tulit hoc animo aequo Dion et versum ilium Homeri rettulit ex secunda rhapsodia, in quo haec sententia est: non posse bene geri rem publicam multorum imperiis.*²¹

This situation Dion could not bear with patience, but quoted that verse of Homer from his second book in which appears this maxim, that a state cannot be well governed when there are many in command.

Thirdly, quotations can be spotted by conjunctions as *ut* and *sicut*, like in this quotation of Vergil by Seneca:

*...ut ait Vergilius noster, qui non quid verissime sed quid decentissime dicere-tur asperxit, nec agricolas docere voluit sed legentes delectare*²²

...as said our Virgil who sought not what was nearest the truth, but what was most appropriate, and wanted not to teach farmers but to please the reader.

This quote also demonstrates that the markers can be used in combination with each other (*ait* and *ut*), as well as combined with references to author (and possibly text). Other examples of this are Seneca's *Homericum illum exclamans versum*²³ and *ut ait ille tragicus*²⁴.

Fourthly is the rhythmic marker, as the poetic quotation, if quoted verbatim, is written in verse and is therefore recognisable by its metric formulae. For many quotations, this marker is the only way the quotation can be recognised as such. To illustrate, Cicero quotes an anonymous verse while demonstrating how simple things can be described in superfluously elaborated ways:

*Mea causa me mones quod non intellegam: quid me igitur mones? Ut si quis medicus aegroto imperet ut sumat
terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam,
potius quam hominum more "cocleam" diceret*²⁵

¹⁹A small arrow sometimes put in the margins of ancient papyrus books, used to reference quotations, cf. McGurk 1961; McNamee 1992, 16, 32–34.

²⁰Tischer, "Quotations in Roman Prose as Intermedial Phenomena", p. 48.

²¹Dion 6.3–4

²²Sen. Ep. 86.15

²³*Dial. De Ira*, 1.20.8–9

²⁴Sen. Ep. 49.12

²⁵Div. 2.133

you give me advice and for my good in words that I cannot understand. Then why do you advise me at all? That's like a doctor ordering a patient to take

A bloodless, earth-engendered crawling thing, house bearing,
instead of saying in common, every-day speech, 'a snail'.

2.3 On the obtaining of quotations

Such poetic quotations without any form of attribution is common in prose. One explanation for this could be that the author deemed that the quotation should be known and that his readers could therefore easily attribute the verse²⁶. Another explanation could be that the attribution details were simply not necessary for its use in the new prose context and were therefore neglected²⁷. This agrees with the very essence of a poetic citation, which is to detach the original verse from the context of the poem and to insert it into a new and usually different context²⁸.

A last explanation could be that certain verses had become proverbial: short maxims completely detached from their original context, to be used freely in suitable new contexts²⁹. In this case, the authors themselves might not have known the origin of the quotation. To illustrate, Ammianus Marcellinus says that the prerequisite for happiness is to live in a glorious fatherland, attributing this idea to the poet Simonides:

*Ut enim Simonides lyricus docet, beate perfecta ratione victuro ante alia patriam esse convenit gloriosam.*³⁰

As the lyric poet Simonides teaches, one who is going to live happy and in accord with the perfect reason ought above all else to have a glorious fatherland.

Plutarch attributes the same idea to Euripides, who might have mentioned the idea according to the prevailing report. However, Plutarch does not rule out the attribution to someone else:

ὁ μὲν γράφας τὸ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῆς Ὀλυμπίας ἱπποδρομίας εἰς Ἀλκιβιάδην ἐγκώμιον, εἴτ' Εὐριπίδης, ὡς ὁ πολὺς κρατεῖ λόγος, εἴθ' ἕτερός τις ἦν, Σόσσιε, φησὶ χρῆναι τῷ εὐδαίμονι πρῶτον ὑπάρξαι 'τὴν πόλιν εὐδόκιμον'³¹

The author of the encomium upon Alcibiades for his victory in the chariot-race at Olympia, whether he was Euripides, as the prevailing report has it, or some other, says, Sosius, that the first requisite to a man's happiness is birth in 'a famous city';

The saying must therefore have been known independently of the original poem, making the identity of the original author doubtful, ambiguous or even irrelevant³².

²⁶Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy", p. 319.

²⁷Ibid., p. 317.

²⁸Ibid., p. 331.

²⁹Ibid., p. 319.

³⁰14.6.7

³¹Demosthenes 1.

³²Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography", p. 176. Also, TODO: Wer noch geliebt wort, ist nicht tot: aan iedereen toegeschreven

A verse of poetry being a well known maxim would allow the author to quote it without any trouble. One of the most employed techniques to find and use a quote was therefore simply from memory. This is illustrated beautifully by Seneca, who has trouble remembering the exact author to attribute the word *unicum* to.

*Quare dixerit Messala unicum, sive Valgius, apud utrumque enim legi, non reperio*³³

I cannot make out why Messala - or was it Valgius? for I have been reading in both - has called it "unique"

More striking even is Seneca misquoting a verse from the *Aeneid*, in which he writes (the still metrically fitting) *corpore* instead of the correct *pectore*. This indicates that ancient authors were able to quote other authors by heart³⁴.

*Cuicumque autem deest aliquid ad bonum, malus est. Sed
si cui virtus animusque in corpore praesens,
hic deos aequat*³⁵

One in whom there is lacking any quality that makes for goodness is bad. But
he in whose body virtue dwells, and spirit, ever present,
is equal to the gods.

In addition to remembering a quote, T.J. Cornell³⁶ notices that around 25% of Ennian fragments derive from the first book of the *Annals*, which, in his opinion, indicate that authors deliberately searched for quotations, naturally starting at the beginning of the poem³⁷. Furthermore, quotations could derive from collections of sententiae. One example is the list of sententiae from Publilius Syrus, consisting of seven hundred moral maxims in iambic and trochaic verse, sorted in alphabetical order, but without any attribution³⁸. Along the same line, anthologies, epitomes and handbooks could have been sources for quotations³⁹. Lastly, authors could have saved quotations to their notebooks for later use. For example, Pliny the Younger relates about the notes and excerpts his uncle made from the books he had read that day⁴⁰, and Plutarch talks about his private notebooks in *De Tranquillitate Animi*:

ἀνελεξάμην περὶ εὐθυμίας ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ὧν ἑμαυτῷ πεποιημένος ἐτύγγανον ἡγούμενος⁴¹

I selected passages on the tranquility of mind from my notes, which I happened to have made for myself

Interestingly, an author could also quote himself, like Cicero humoristically does in his fictional dialogue *De Divinatione*, letting his interlocutor speak the following words:

³³Sen. Ep. 51.1

³⁴Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy", p. 332.

³⁵Epist. 92.29-30

³⁶T.J. Cornell. "The Annals of Quintus Ennius". In: *JRS* 76 (1986), pp. 244–250, p. 76.

³⁷These results could be skewed however by the idea that one remembers the first book best.

³⁸Syrus.

³⁹Hoek, "Techniques of quotation in Clement of Alexandria", p. 224.

⁴⁰Pliny the Younger, *Epistulae*, III 5,7 ff.

⁴¹Plut. *De Tranq.* 464f

*Sed quo potius utar out auctore out teste quam te? Cuius edidici etiam versus, et lubenter quidem, quos in secundo [de] consulatu Urania Musa pronuntiat*⁴²

But what authority or what witness can I better employ than yourself? I have even learned by heart and with great pleasure the following lines uttered by the Muse, Urania, in the second book of your poem entitled On Consulship...

2.4 On the use cases of quotations

Especially interesting about the self quoting of Cicero is the mentioning of authority. The interlocutor uses the words of Cicero because they bear a certain power. One of the use cases for a quotation was therefore its ability to provide a certain authority. This provision of authority is two-fold. First, it grants the one who quotes a certain prestige, showing that they are familiar with poetry, which was considered a desirable property in good Roman society⁴³. To illustrate, Seneca relates of the rich Calvisius Sabinus who wished to appear learned:

*Hanc itaque compendiarium excogitavit: magna summa emit servos, unum qui Homerum teneret, alterum qui Hesiodum; novem praeterea lyricis singulos assignavit... Habebat ad pedes hos, a quibus subinde cum peteret versus quos referret... Me tamen in ea opinione erat ut putaret se scire quod quisquam in domo sua sciret*⁴⁴

He devised this short cut to learning: he paid fabulous prices for slaves - one to know Homer by heart and another to know Hesiod; he also delegated a special slave to each of the nine lyric poets... he would keep these fellows at the foot of his couch and ask them from time to time for verses which he might repeat... he held to the opinion that what any member of his household knew, he himself knew also.

Apparently, being able to cite poetry on the right occasions was considered a mark of social status, and, in the case of Sabinus, worth a fortune. The other side of the mentioned authority derives from the status of the cited poet. According to Dueck, Greek and Roman intellectuals argued about the social and literary role of poets and poems, concluding that poets are to be considered somewhere between teachers and entertainers⁴⁵. If we do view a poet as a teacher, a quotation can be compared to what we would call a footnote. In a footnote, we rely on others we do not personally know for legitimacy, asserting that the referred person is worth listening to. In other words, a footnote, and therefore a quotation when used in this context, confers authority to the writer⁴⁶. And because Romans did not have footnotes like we do, this authoritative information was included in the running text.

To illustrate, a quotation can be used in a historic sense, either as a primary source or as a secondary source preserving primary information⁴⁷. Livy, while discussing the actions of Fabius Maximus during the Second Punic War, cites Ennius as a primary source when stating:

⁴²Div. 1.17

⁴³Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy", p. 333.

⁴⁴Ep. 27.6-7

⁴⁵Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography", p. 170.

⁴⁶Grafton.

⁴⁷Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography", p. 177.

*cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie quod tum gerebatur aptum erat, sic nihil certius est quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait.*⁴⁸

He was held to be cautious rather than energetic, and though it may be a question whether he was naturally slow in action or whether he adopted these tactics as especially suitable to the character of the war, nothing is more certain than that, as Ennius says, "one man by his slowness restored the State."

Cicero quotes the same illustrious poet as a secondary source for the solar eclipse during the Peloponnesian War. Although Ennius did not witness the eclipse first hand, Cicero uses the quotation and the authority of Ennius to give weight and credibility to the factuality of the eclipse:

Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit; qui ut scribit, anno trecentesimo quinquagesimo fere post Romam conditam
*Nonis Iunis soli luna obstitit et nox.*⁴⁹

Even our own Ennius was not ignorant of it, for he wrote that in about the three hundred and fiftieth year after Rome was founded

On the fifth of June, the moon and night obscured the shining sun.

In addition to history, it is also possible to refer to poetry for geography. For instance, Ammianus Marcellinus calls upon Homer for his description of Thrace. What is especially interesting about this reference is Ammianus' doubt about the factuality of Homer. He thus refers to Homer for his authority, immediately continuing to question the very things Homer mentions about Thrace, calling it either a fable or wondering whether Homer's definition of Thrace was different:

*Has terras immensa quondam camporum placiditate aggerumque altitudine fuisse porrectas, Homeri perennis auctoritas docet, aquilonem et zephyrum fventos exinde flare fingentis, quod aut fabulosum est, aut tractus antehac diffusi latissime . . . cuncti Thraciarum vocabulo censebantur.*⁵⁰

That this land formerly consisted of a boundless expanse of gentle plains and lofty mountains, we know from the immortal testimony of Homer⁵¹, who imagines that the north and west winds begin to blow from there; but this is either a fable, or else in former times the widely extended tracts ... were all included under the name of Thrace.

The same author also relies on the same poet⁵² for his discussion of the effects of plagues. Here the authority of poetry seems a better fit to describe these medical circumstances than a book on medicine:

⁴⁸(30.26.9)

⁴⁹Rep. 1.25

⁵⁰(27.4.3)

⁵¹9.5-6

⁵²Homer 1.50

*Adfirmant etiam aliqui terrarum halitu densiore crassatum aera emittendis corporis spiraminibus resistentem necare nonnullos, qua causa animalia praeter homines cetera iugiterprona Homero auctore et experimentis deinceps multis, cum talis incesserit labes, ante novimus interire.*⁵³

Some also assert that when the air is made heavy by grosser exhalations from the earth, it checks the secretions that should be expelled from the body, and is fatal to some; and it is for that reason, as we know on the authority of Homer as well as from many later experiences, that when such a pestilence has appeared, the other animals besides man, which constantly look downward, are the first to perish.

Of course, it is also possible to cite poetry for more philosophical applications. Authors like Cicero and Seneca fondly detached verses from their original context to use them in a new context suiting their philosophical aims⁵⁴. In order to convey his ideas about the importance of a ruler in a state in the clearest way for his audience, Seneca takes a verse from Vergil's *Georgics* about the behaviour of bees and uses it to refer to the behaviour of humans:

*Ille est enim vinculum, per quod res publica cohaeret...
Rege incolumi mens omnibus una;
amisso rupere fidem.*

*Hic casus Romanae pacis exitium erit*⁵⁵

...He is the bond by which the commonwealth is united...

If safe their king, one mind to all,

Bereft of him, they troth recall.

Such a calamity would be the destruction of the Roman peace.

However, this quote deviates from using poetry as purely authoritative to a more illustrative use case. To further this point, Seneca also quotes Lucretius⁵⁶ when speaking of fear. Here, Lucretius' poetry is included because of its aptness within Seneca's argumentation and used to demonstrate an opinion of Seneca in an argumentative manner.

iam apparebit quam brevia, quam incerta, quam tuta timeantur. Talis est animorum nostrorum confusio qualis Lucretio visa est:

nam veluti pueri trepidant atque omnia caecis

*in tenebris metuunt, ita*⁵⁷ *nos in luce timemus*

*...Sed falsum est, Lucreti, non timemus in luce: omnia nobisfecimus tenebras*⁵⁸

...It will be clear how fleeting, how unsure, and how harmless are the things which we fear. The disturbance in our spirits is similar to that which Lucretius detected:

Like boys who cower frightened in the dark,

⁵³(19.4.6)

⁵⁴Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy", p. 320.

⁵⁵De Clem. 1.4.1-2, Verg *Georgics* 4.212-213

⁵⁶(Lucr. 2.55)

⁵⁷(sic in lucr)

⁵⁸Ep. 110.6-7

So grown-ups in the light of day feel fear.
...But you were wrong, Lucretius; we are not afraid in the daylight; we have turned everything into a state of darkness.

If no authority was needed in a piece of prose, authors could still cite poetry. In this case, it would serve the purpose of decoration, either for the adornment of the author's narrative style or for breaking the monotony of the prose⁵⁹. For example, Ammianus Marcellinus decorates his description of Craugasius being second place after Antoninus with a few neatly fitting words by Vergil:

*Erat secundi loci post Antoninum, ut ait poeta praeclarus 'longo proximus intervallo'.*⁶⁰

He [i.e. Craugasius] held the second place after Antoninus, but was, as the eminent poet says, "next by a long interval".

The same type of prose decoration can be seen in Cicero, when he seemingly effortlessly weaves a Pacuvian quotation into his own narrative:

*Nunc autem, si quis illo Pacuviano 'invehens alitum anguim curru' multas et varias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare conlustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxime gente Aegyptiorum... bovem quendam putari deum...*⁶¹

If one could visit many diverse nations and cities and examine them, traveling about in Pacuvius' famous 'chariot of winged snakes', he could see first of all that in Egypt... a bull is deemed a god...

The seamless use of Cicero's use of the content of Pacuvius' play can even be surpassed by using a longer quotation that suits the grammatical formation too. For example, in Ep. 18.12-13, Seneca addresses his friend Lucilius in the imperative form. At the same time, he decorates his prose with a Vergilian verse which is also in the imperative:

*Incipe cum paupertate habere commercium;
aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
finge deo.
Nemo alius est deo dignus quam qui opes contempsit*⁶²

Establish negotiations with poverty;
Dare, O my friend, to scorn the sight of wealth,
And mould thyself to kinship with thy God.
For he alone is in kinship with God who has scorned wealth.

Lastly, a poetic quotation could simply be added because the verse expresses the idea an author tries to convey better or more stylishly⁶³, as Cicero states in *De Finibus*:

⁵⁹Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography", p. 184.

⁶⁰19.9.7

⁶¹Rep 3.14

⁶²Ep. 18.12-13, Aen. 8.364-5

⁶³Dueck, "Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy", p. 329.

*Quern quidem locum comit cum multa venustate et omni sale idem Lucilius,
(...):*⁶⁴

I am again referring to Lucilius who relates the anecdote with much neatness and point (...):

⁶⁴De Finibus 1.9

3 Automatically finding quotations

The previous chapter mentioned how not all quotations are accompanied by an attribution. If there are also no visible markers (see Section 2.2), the only possible way to detect citations is by their metrical features. However, for a modern reader, these are hard to find in a large body of prose text. This chapter will therefore describe the process of creating an automated tool to find hexameters in prose text.

3.1 Creating candidate hexameters

To illustrate this, I have selected Seneca's Epistle 88:14-17. This text contains the quotation of Vergil's *Georgics* as seen in Section 3, surrounded by two bodies of prose:

Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim cum Saturnus et Mars ex contrario stabunt aut cum Mercurius vespertinum faciet occasum vidente Saturno, potius quam hoc discam, ubicumque sunt ista, propitia esse nec posse mutari? [15] Agit illa continuus ordo factorum et inevitabilis cursus; per statas vices remeant et effectus rerum omnium aut movent aut notant. Sed sive quidquid evenit faciunt, quid immutabilis rei notitia proficiet? sive significant, quid refert providere quod effugere non possis? Scias ista, nescias: fient.

[16] Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes ordine respicies, numquam te crastina fallit hora, nec insidiis noctis capiere serенаe.

Satis abundeque provisum est ut ab insidiis tutus essem. [17] 'Numquid me crastina non fallit hora? fallit enim quod nescienti evenit.' Ego quid futurum sit nescio: quid fieri possit scio. Ex hoc nihil deprecabor, totum expecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora si parcat, sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et non utique casura; itaque secunda expecto, malis paratus sum.

Of what benefit will it be to know this? That I shall be disturbed because Saturn and Mars are in opposition, or when Mercury sets at eventide in plain view of Saturn, rather than learn that those stars, wherever they are, are propitious,[13] and that they are not subject to change? 15. They are driven along by an unending round of destiny, on a course from which they cannot swerve. They return at stated seasons; they either set in motion, or mark the intervals of the whole world's work. But if they are responsible for whatever happens, how will it help you to know the secrets of the immutable? Or if they merely give indications, what good is there in foreseeing what you cannot escape? Whether you know these things or not, they will take place. 16. Behold the fleeting sun,

The stars that follow in his train, and thou
Shalt never find the morrow play thee false,

Or be misled by nights without a cloud.[14] It has, however, been sufficiently and fully ordained that I shall be safe from anything that may mislead me. 17. "What," you say, "does the 'morrow never play me false'? Whatever happens without my knowledge plays me false." I, for my part, do not know what is to be, but I do know what may come to be. I shall have no misgivings in this matter; I await the future in its entirety; and if there is any abatement

in its severity, I make the most of it. If the morrow treats me kindly, it is a sort of deception; but it does not deceive me even at that. For just as I know that all things can happen, so I know, too, that they will not happen in every case. I am ready for favourable events in every case, but I am prepared for evil.

In this text, we would at least like to find the three hexameters. Additionally, we would like to locate any hidden hexameters. To do this, we need to create a set of candidate hexameters. First, we syllabify the entire prose text. To illustrate, the first sentence of paragraph fifteen looks as follows:

a git - il la - con ti nu us - or do - fa to rum - et
- in e vi ta bi lis - cur sus

Here, all syllables are split and white spaces between words are denoted with a dash: (-). Next, we note that an hexameter has at least twelve long or short syllables if it is completely spondaic, and seventeen if it is completely dactylic⁶⁵. Furthermore, in Vergil's *Aeneid*, no verse has more than three elisions, resulting in a maximum length of twenty syllables for an hexameter. In addition, hexameters always start and end at a word boundary; not in the middle of a word.

Now, the first candidate hexameter is the first twelve syllables of the prose text, the second the first thirteen, the third the first fourteen and so on until we have a candidate of twenty syllables. For all these candidates, we check whether they begin and end with a word boundary. If so, we add them to our list. To illustrate, the first candidates look as follows:

- agit illa continuus ordo factorum
- agit illa continuus ordo factorum et
- agit illa continuus ordo factorum et inevitabilis

To process the entire text, we keep deleting the first word from the list of syllabified prose, finding candidates in the next twelve to twenty syllables at every step. To illustrate, we would find four additional candidates in paragraph fifteen:

- illa continuus ordo factorum et
- illa continuus ordo factorum et inevitabilis
- continuus ordo factorum et inevitabilis
- ordo factorum et inevitabilis

These seven strings have the minimum requirements to be an hexameter: twelve to twenty syllables that start and end at a word boundary.

3.2 Scanning candidate hexameters

The next thing to do is to check whether the candidates could be an hexameter metrically. As these four paragraphs from Seneca contain 633 possible hexameters, we need to automate this process. This is done using three validation steps.

⁶⁵Five dactylic feet followed by a trochaic foot.

3.2.1 Scanning with an LSTM

The first step employs a Long short-term memory (LSTM) model, which is a neural network that is able to learn which parts of a context are important for the long and the short term. Because an LSTM does not allow the input of character strings, we will employ a model where all syllables are one-hot encoded. To illustrate, the first part of Vergil’s *Aeneid* would look as follows to the model:

ar - ma - space - vi - rum - que - space - ca - no
10 - 12 - 3 - 26 - 18 - 19 - 3 - 11 - 15

Furthermore, as the LSTM requires all input to be of the same lengths, which verse clearly is not, post padding was used to make all lines of even length⁶⁶.

Having trained the model for twenty-five epochs on ?? lines of hexameter⁶⁷, we reach an average f1-score of 99% on our test sets⁶⁸. This means that one in every one hundred syllables is scanned incorrectly. The next step is to let the model scan all 633 candidates and check whether the resulting scansion could be an hexameter. To cope with the possible mislabeling of the model, the hexameter is allowed to contain one mistake. For instance, if the first foot is scanned as *long short long*, but the rest of the line contains valid feet, we allow the candidate to persist.

From the given 633 candidates, the LSTM deems it possible to scan 42 as an hexameter. Although this is a much smaller number, a qualitative investigation into the 42 results shows an overzealous model. Take a look at the following candidates:

*sim cum saturnus et mars ex contrario stabunt*⁶⁹
discam ubicumque sunt ista propitia esse

In the first example, the LSTM tries to argue that the verse begins with four spondees. However, for this to work, we would need to read *saturnus* as *sa-tu-rnus* to allow the first *u* to be scanned long. But as *-rnus* is not pronounceable, we can state that this line should not be seen as an hexameter.

In the second example, the model tries to force an hexameter by scanning *-que* as long. However, this is simply not possible, as this syllable should always be read as short.

3.2.2 Scanning with Anceps

We therefore need to funnel our remaining 42 results even further. To do this, we employ Anceps, which is a computer-assisted tool by Sasha Fedchin?? for the scansion of Latin poetry. It scans Latin by using meter as a constraint. First, it loads dictionaries that lists all theoretically possible ways a word can be macronised⁷⁰. Next, it considers all the

⁶⁶Regarding the structure of the one-hot LSTM, an embedding layer with fifty output dimensions was used, followed by a dropout of 0.1 to prevent overfitting. Subsequently a bidirectional LSTM was used with a recurrent dropout of 0.1. Via a softmax activation and the *rmsprop* optimiser, the model was fitted using a batch size of 32.

⁶⁷list used authors and texts, link to master thesis?

⁶⁸list authors

⁶⁹In addition, Heptameter! Fix

⁷⁰By the Musisque Deoque project and the Morpheus project. Also, we can specify minimum frequency: we use 3 for author count and 5 for scansion count

possible ways the syllables in a verse might be labeled in order to be consistent with the meter. The result is a macronised line that fits in the constraints of the meter.

In our case, this means that the candidates *sim cum saturnus et mars ex contrario stabunt* and *discam ubicumque sunt ista propitia esse* will be removed from the list, as the loaded dictionaries will not allow the first *-u* in *saturnus* and *-que* in *ubicumque* to be scanned long. Because of this, the Anceps cannot create an hexameter from these two candidates, eliminating them from our list. After Anceps, thirteen candidates remain.

3.2.3 Scanning with Pedecerto

The last pruning method is Pedecerto. This is a rule-based Python program for automatic scansion of Latin hexameter and pentameter verses developed by the Università di Udine⁷¹. It is part of the MusisQue DeoQue digital archive⁷², which contains Latin poetry texts from the archaic period to the 7th century CE. From this archive, it has already successfully scanned 247k of the 263k dactylic verses available as of the time of this writing. In addition to its ability to scan dactylic meter, it also provides comments if a scansion is considered odd. To illustrate, it rejects five of our thirteen candidates. For example, the following lines are deemed unfit:

sit nescio quid fieri possit scio
sit nescio quid fieri possit scio ex hoc

This rejection is logical, as (reason).

Three lines are scanned with warnings:

respicies numquam te crastina fallet hora
est ut ab insidiis tutus essem numquid me
respicies numquam te crastina fallet hora nec

The first two lines need to be scanned as spondaic, which means that the fifth foot is a spondee. Although this is not impossible, it is unlikely. It is only rarely used to convey heavy emotions or to illustrate a slow phenomenon like (...). Because of this rarity, we will reject these candidates in our analysis⁷³. The third line is rejected because of the unusual prosody for the word *hora*. A dictionary will indeed indicate the word to be scanned as *long short*. However, Pedecerto (and Anceps) allow unusual prosodies using the mentioned Morpheus and MQDQ dictionaries. We will reject any hexameters with unusual prosodies to keep the number of candidates down.

In the end, we remain with five candidates:

sive significant quid refert providere quod
si vero solem ad rapidum stellasque sequentes
ordine respicies numquam te crastina fallet
hora nec insidiis noctis capiere serenae
fallit enim quod nescienti evenit ego quid

⁷¹Pedecerto.

⁷²MQDQ.

⁷³Although we might miss some hexameters which could convincingly be spondaic, Chapter ?? will show that any prose text will return many candidates. Pre-emptive pruning is therefore necessary to allow a proper qualitative investigation in the already many candidates.

3.3 Preliminary investigation

If we take a look at the original text, we see that the three hexameters from Vergil are detected correctly. This leaves us with two candidate hexameters in this text: *sive significant quid refert providere quod* and *fallit enim quod nescienti evenit ego quid*. Although both suffer from ending with a single vowel word, which is allowed but not desired, they do show promising signs.

sive significant quid refert providere quod (effugere non possis)

Or if they merely give indications, what good is there in foreseeing what (you cannot escape?)

fallit enim quod nescienti evenit ego quid

Whatever happens without my knowledge plays me false.” I, for my part,

Itinera ista quae segnitiam mihi excutiunt et valetudini meae prodesse iudico et studiis. Quare valetudinem adiuvent vides: cum pigrum me et negligentem corporis litterarum amor faciat, aliena opera exerceor. Studio quare prosint indicabo: a lectionibus non recessi. Sunt autem, ut existimo, necessariae, primum ne sim me uno contentus, deinde ut, **cum ab aliis quaesita cognovero, tum et de** inventis iudicem et cogitem de inveniendis. Alit lectio ingenium et studio fatigatum, non sine studio tamen, reficit. Nec scribere tantum nec tantum legere debemus: altera res contristabit vires et exhauriet de stilo dico, altera solvet ac diluet. Invicem hoc et illo commeandum est et alterum altero temperandum, ut quidquid lectione collectum est stilus redigat in corpus. Apes, ut aiunt, debemus imitari, quae vagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quidquid attulere disponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait, liquentia mella **stipant et dulci distendunt nectare cellas**. De illis non **satis constat utrum sucum ex floribus ducant** qui protinus mel sit, an quae collegerunt in hunc saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutant. Quibusdam enim placet non faciendi mellis scientiam esse illis sed colligendi. Aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros **illius caeli aut ipsius arundinis umor** dulcis et pinguior gignat; in nostris quoque herbis vim eandem sed minus manifestam et notabilem poni, quam persequatur et contrahat animal huic rei genitum. Quidam existimant conditura et dispositione in hanc qualitatem verti quae ex tenerrimis virentium florentiumque **decerpserint, non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt**. Sed ne ad aliud quam de quo agitur abducatur, nos quoquehas apes debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione congegimus separare melius enim distincta servantur, deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut etiam si apparuerit unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est appareat. Quod in corpore nostro videmus sine **ulla opera nostra facere naturam alimenta** quae accepimus, quamdiu in sua qualitate perdurant et solida innatant stomacho, onera sunt; at cum ex eo quod **erant mutata sunt, tunc demum in vires et** in sanguinem transeunt, idem in his quibus aluntur ingenia praestemus, ut quaecumque hausimus non patiamur integra esse, ne aliena sint. Concoquamus illa; alioqui in memoriam ibunt, non in ingenium. Adsentiamur illis fideliter et nostra faciamus, ut unum quiddam **fiat ex multis, sicut unus numerus fit** ex singulis cum minores **summas et dissidentes computatio una** comprehendit. Hoc faciat animus noster: omnia quibus est adiutus abscondat, ipsum tantum ostendat quod effecit. Etiam si cuius in te comparebit similitudo quem admiratio tibi altius fixerit, similem esse te volo **quomodo filium, non quomodo imaginem: imago** res mortua est. 'Quid ergo? non intellegetur cuius imiteris orationem? cuius argumentationem? cuius sententias?' Puto aliquando ne intellegi quidem posse, si magni vir ingenii omnibus quae ex quo voluit exemplari traxit formam suam inpressit, ut in unitatem illa conpetant. Non vides quam multorum vocibus chorus constet? unus tamen ex omnibus redditur. Aliqua illic acuta est, aliqua gravis, aliqua media; accedunt viris feminae, interponuntur tibiae: singulorum illic latent voces, omnium apparent. De choro dico quem veteres philosophi noverant: in commissionibus nostris plus cantorum est quam in theatri olim spectatorum fuit. Cum omnes vias ordo canentium implevit et cavea aeneatoribus cincta est et ex pulpito omne tibiarum genus organorumque consonuit, fit concentus ex dissonis. Talem animum esse nostrum volo: multae in illo artes, multa praecepta sint, multarum aetatum exempla, sed in unum conspirata. 'Quomodo' inquis 'hoc effici poterit?' Adsidua intentione: si nihil egerimus nisi ratione suadente, **nihil vitaverimus nisi ratione** suadente. Hanc **si audire volueris, dicet tibi: relinque** ista iamdudum ad quae dis-

curritur; relinque divitias, aut periculum possidentium aut onus; relinque corporis atque animi voluptates, molliunt et enervant; relinque ambitum, tumida res est, vana, ventosa, nullum habet terminum, tam sollicita est ne quem ante se videat quam ne secum, laborat invidia et quidem duplici. Vides autem quam miser sit si is cui invidetur et invidet. Intueris illas potentium domos, illa tumultuosa rixa salutantium limina? multum habent contumeliarum ut intres, plus cum intraveris. Praeteri istos gradus divitum **et magno adgestu suspensa vestibula: non** in praerupto tantum istic stabis sed in lubrico. Huc potius te ad sapientiam derige, tranquillissimasque res eius et simul amplissimas pete. Quaecumque videntur eminere in rebus humanis, quamvis pusilla sint et comparatione humillimorum exstent, per difficiles tamen et arduos tramites adeuntur. Confragosa in fastigium dignitatis via est; at si conscendere hunc verticem libet, cui se fortuna submit, omnia quidem sub te quae pro excelsissimis habentur aspicias, sed tamen venies ad summa per planum. Vale. LXXXV. SENECA LVCILIO SVO SALVTEM Peperceram tibi et quidquid nodosi adhuc supererat praeterieram, contentus quasi gustum tibi dare eorum quae a nostris dicuntur ut probetur virtus ad explendam beatam vitam sola satis efficax. Iubes me quidquid est interrogationum aut nostrarum aut ad traductionem nostram excogitatarum comprehendere: quod si facere voluero, non erit epistula sed liber. Illud totiens **testor, hoc me argumentorum genere non** delectari; pudet in aciem descendere pro dis hominibusque susceptam subula armatum. 'Qui prudens est et temperans est; qui temperans est, et constans; qui constans est inperturbatus **est; qui inperturbatus est sine tristitia est; qui** sine tristitia est beatus est; ergo prudens beatus est, et prudentia ad beatam vitam satis est.' Huic collectioni hoc modo Peripatetici quidam respondent, ut inperturbatum et constantem et sine tristitia sic interpretentur tamquam inperturbatus dicatur qui raro perturbatur et modice, non qui numquam. Item sine tristitia eum dici aiunt qui non est obnoxius tristitiae nec frequens nimiusve in hoc vitio; illud enim humanam naturam negare, alicuius animum immunem esse tristitia; sapientem non vinci maerore, ceterum tangi; et cetera in hunc modum sectae suae respondentia. Non his tollunt adfectus sed temperant. Quantulum autem sapienti damus, si inbecillissimis fortior est et maestissimis laetior et effrenatissimis moderatior et humillimis maior! Quid si miretur velocitatem suam Ladas ad claudos debilesque **respiciens? Illa vel intactae segetis per summa volaret gramina nec cursu teneras laesisset aristas, vel mare per medium fluctu suspensa tumentis ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.** Haec est pernecitas per se aestimata, non quae tardissimorum conlatione laudatur. Quid si sanum voces leviter febricitantem? non est bona valetudo mediocritas morbi. 'Sic' inquit 'sapiens inperturbatus dicitur quomodo apyrina dicuntur non quibus nulla inest duritia granorum sed quibus minor.' Falsum est. Non enim deminutionem malorum in bono viro intellego sed vacationem; nulla debent esse, non parva; nam si ulla sunt, crescent et interim inpedient. Quomodo oculos maior et perfecta suffusio excaecat, sic modica turbat. Si das aliquos adfectus sapienti, inpar illis erit ratio et velut torrente quodam auferetur, praesertim cum illi non unum adfectum des cum quo conluctetur sed omnis. Plus potest quamvis mediocrium turba quam posset unius magni violentia. Habet pecuniae cupiditatem, sed modicam; habet ambitionem, sed non concitatam; habet iracundiam, sed placabilem; habet inconstantiam, sed minus vagam ac mobilem; habet libidinem, **sed non insanam. Melius cum illo ageretur qui unum vitium integrum haberet quam cum eo qui leviora quidem, sed omnia.** Deinde nihil interest quam magnus sit adfectus: quantuscumque est, parere nescit, consilium non accipit. Quemadmodum rationi nullum animal optemperat, non ferum, non domesticum et mite natura enim illorum est surda suadenti, sic non sequuntur, non audiunt adfectus, quan-

tulicumque sunt. Tigres leonesque numquam feritatem exuunt, aliquando summittunt, et cum minime expectaveris exasperatur torvitas mitigata. Numquam bona fide vitia mansuescunt. Deinde, si ratio proficit, ne incipient quidem adfectus; si invita ratione coeperint, invita perseverabunt. Facilius est enim initia illorum prohibere quam impetum regere. Falsa est itaque ista mediocritas et inutilis, eodem loco habenda quo si quis diceret modice insaniendum, modiceaegrotandum. Sola virtus habet, non recipiunt animi mala temperamentum; facilius sustuleris illa quam rexeris. Numquid dubium est quin vitia mentis humanae inveterata et dura, quae morbos vocamus, inmoderata sint, ut avaritia, ut crudelitas, ut inpotentia impietas? Ergo inmoderati sunt et adfectus; ab his enim ad illa transitur. Deinde, si das aliquid iuris tristitiae, timori, cupiditati, ceteris motibus pravis, non erunt in nostra potestate. Quare? quia extra nos sunt quibus iniritantur; itaque crescent prout magnas habuerint minoresve causas quibus concitentur. Maior erit timor, si plus quo exterreatur aut propius aspexerit, acrior cupiditas quo illam amplioris rei spes evocaverit. Si in nostra potestate non est an sint adfectus, ne illud quidem est, **quanti sint: si ipsis permisisti incipere, cum** causis suis crescent **tantique erunt quanti fient. Adice nunc quod ista, quamvis exigua sint, in maius excedunt; numquam pernicio**sa servant modum; quamvis levia initia morborum serpunt et aegra corpora minima interdum mergit accessio. Illud vero cuius dementiae est, credere quarum rerum extra nostrum arbitrium posita principia sunt, earum nostri esse arbitri terminos! **Quomodo ad id finiendum satis valeo ad quod** prohibendum parum valui, cum facilius sit excludere quam admissa comprimere? Quidam ita distinxerunt ut dicerent, 'temperans ac prudens positione quidem mentis et habitu tranquillus est, eventu non est. Nam, quantum ad habitum mentis suae, non perturbatur nec contristatur nec timet, sed multae extrinsecus causae incidunt quae illi perturbationem adferant.' Tale est quod volunt dicere: iracundum quidem illum non esse, irasci tamen aliquando; et timidum quidem non esse, timere tamen aliquando, id est vitio timoris carere, adfectu non carere. Quod si recipitur, usu frequenti timor transibit in vitium, et ira in animum admissa habitum illum ira **carentis animi retexet. Praeterea si** non contemnit venientes extrinsecus causas et aliquid timet, cum fortiter eundum erit **adversus tela, ignes, pro patria, legibus,** libertate, cunctanter exhibit et animo recedente. Non cadit autem in sapientem haec diversitas mentis. Illud praeterea iudico observandum, ne duo quae separatim probanda sunt misceamus; per se enim colligitur unum bonum esse quod honestum, per se rursus ad vitam beatam satis esse virtutem. Si unum bonum est quod honestum, omnes concedunt ad beate vivendum sufficere virtutem; e contrario non remittetur, si beatum sola virtus facit, unum bonum esse quod honestum est. Xenocrates et Speusippus putant beatum vel sola virtute fieri posse, non tamen unum bonum esse quod honestum est. Epicurus quoque iudicat, cum virtutem habeat, beatum **esse, sed ipsam virtutem non satis esse ad** beatam vitam, quia beatum efficiat voluptas quae ex virtute est, non ipsa virtus. Inepta distinctio: idem enim negat umquam virtutem esse sine voluptate. Ita si ei iuncta semper est atque inseparabilis, et sola satis est; habet enim secum voluptatem, sine qua non est etiam cum sola est. Illud autem absurdum est, quod dicitur beatum quidem futurum vel sola virtute, non futurum autem perfecte beatum; quod quemadmodum **fieri possit non reperio. Beata enim vita bonum in se** perfectum habet, inexsuperabile; quod si est, perfecte beata est. Si deorum vita nihil habet maius aut melius, beata autem vita divina est, nihil habet in quod amplius possit attolli. Praeterea, si beata vita nullius est indigens, omnis **beata vita perfecta est eademque est** et beata et beatissima. Numquid dubitas quin beata vita summum bonum sit? **ergo si summum bonum habet, summe beata est.** Quemadmodum summum bonum adiectionem **non recipit**

quid enim supra summum erit?, ita ne beata quidem vita, quae sine summo bono non est. Quod si aliquem 'magis' beatum induxeris, induces et 'multo **magis**'; **innumerabilia discrimina summi** boni facies, cum summum bonum intellegam quod supra se gradum non habet. Si est aliquis minus beatus quam alius, sequitur ut hic alterius vitam beatioris magis concupiscat quam suam; beatus autem nihil suae praefert. Utrumlibet ex his incredibile est, aut aliquid beato restare quod esse quam quod **est malit, aut id illum non malle quod illo melius est. Utique enim quo prudentior est, hoc magis se ad id quod est optimum extendet et id omni modo consequi cupiet.** Quomodo autem beatus est qui cupere etiam nunc potest, immo **qui debet?** **Dicam quid sit ex quo veniat hic error:** nesciunt beatam **vitam unam esse. In optimo illam statu ponit** qualitas sua, non magnitudo; itaque in aequo est longa et brevis, diffusa et angustior, in multa loca multasque partes distributa et in unum coacta. Qui illam numero aestimat et mensura et partibus, id illi quod habet eximium eripit. **Quid autem est in beata vita eximium? quod plena est. Finis, ut puto, edendi bibendique satietas est.** Hic plus edit, ille minus: quid refert? uterque iam satur est. Hic plus bibit, ille minus: quid refert? uterque non sitit. Hic pluribus annis vixit, hic paucioribus: nihil **interest si tam illum multi anni beatum** fecerunt quam hunc pauci. Ille quem tu minus beatum vocas non est beatus: non potest hoc nomen inminui. 'Qui fortis est sine timore est; qui sine timore est sine tristitia est; qui sine tristitia est beatus est.' Nostorum haec interrogatio est. Adversus hanc sic respondere conantur: falsam nos rem et controversiosam pro confessa vindicare, eum qui fortis est sine timore esse. 'Quid ergo?' inquit 'fortis imminetia mala non timebit? istuc dementis alienatique, non fortis est. **Ille vero**' inquit '**moderatissime timet, sed** in totum extra metum non est.' Qui hoc dicunt rursus in idem revolvuntur, ut illis virtutum loco sint minora vitia; nam qui timet quidem, sed rarius et minus, non caret malitia, sed levioze vexatur. 'At enim dementem puto qui mala imminetia non extimescit.' Verum est quod **dicis, si mala sunt; sed si scit mala illa non esse et unam** tantum turpitudinem malum iudicat, debebit se cure pericula aspicere et aliis timenda contemnere. Aut si stulti et amentis est mala non timere, quo quis prudentior est, hoc timebit magis. 'Ut vobis' inquit 'videtur, praebebit se periculis fortis.' Minime: non timebit illa sed vitabit; cautio illum decet, timor non decet. 'Quid ergo?' inquit '**mortem, vincula, ignes, alia tela** fortunae non timebit?' Non; scit enim illa non esse mala sed videri; omnia ista humanae vitae formidines putat. Describe captivitatem, verbera, catenas, egestatem et membrorum lacerationes vel per morbum vel per iniuriam et quidquid aliud adtuleris: inter lymphatos metus numerat. Ista timidus timenda sunt. An id existimas malum ad quod aliquando nobis nostra sponte veniendum est? **Quaeris quid sit malum?cedere iis quae mala vocantur et illis libertatem suam dedere, pro qua** cuncta patienda sunt: perit libertas nisi illa contemnimus quae nobis iugum inponunt. Non dubitarent quid conveniret forti viro si scirent quid esset fortitudo. Non est enim inconsulta temeritas nec periculorum amor nec formidabilium adpetitio: scientia est distinguendi quid sit malum et quid non sit. Diligentissima in tutela sui fortitudo **est et eadem patientissima eorum** quibus falsa species malorum est. 'Quid ergo? **si ferrum intentatur cervicibus** viri fortis, si pars subinde alia atque alia suffoditur, si viscera sua in sinu suo vidit, si ex intervallo, quo magis tormenta sentiat, repetitur et per adsiccata vulnera recens demittitur sanguis, non timet? istum tu dices nec dolere?' Iste vero dolet sensum enim hominis nulla exuit virtus, sed non timet: invictus ex alto dolores suos spectat. Quaeris quis tunc animus illi sit? qui aegrum amicum adhortantibus. 'Quod malum est nocet; quod nocet deteriore facit; dolor et paupertas **deteriorem non faciunt; ergo mala non sunt.**' '**Falsum est**'

inquit 'quod proponitis; non enim, si quid nocet, etiam deteriores facit. Tempestas et procella nocet gubernatori, non tamen illum deteriores facit.' Quidam e Stoicis ita adversus hoc respondent: deteriores fieri gubernatorem tempestate ac procella, quia non possit id quod proposuit efficere nec tenere cursum suum; **deteriores illum in arte sua non fieri, in** opere fieri. Quibus Peripateticus **'ergo' inquit 'et sapientem deteriores** faciet paupertas, dolor, et quidquid aliud tale fuerit; virtutem enim illi non eripiet, sed opera eius impedit'. Hoc recte diceretur nisi dissimilis esset gubernatoris condicio et sapientis. Huic enim propositum est in vita agenda non utique quod temptat efficere, sed omnia recte facere: gubernatori propositum est utique navem in portum perducere. Artes ministrae sunt, praestare debent quod promittunt, sapientia domina rectorque est; artes serviunt vitae, sapientia imperat. Ego aliter respondendum iudico: nec artem gubernatoris **deteriores ulla tempestate fieri nec** ipsam administrationem artis. Gubernator tibi non felicitatem promisit sed utilem operam et navis regendae scientiam; haec eo magis apparet quo illi magis aliqua fortuita vis obstat. Qui hoc potuit **dicere, 'Neptune, numquam hanc navem nisi rectam'**, arti satis fecit: tempestas non opus gubernatoris impedit sed successum. 'Quid ergo?' inquit 'non nocet gubernatori ea res quae illum tenere portum vetat, quae conatus eius inuitos efficit, quae aut refert illum aut detinet et exarmat?' Non tamquam gubernatori, sed tamquam naviganti nocet: alioqui gubernator ille non est. Gubernatoris artem adeo non **impedit ut ostendat; tranquillo enim, ut aiunt,** quilibet gubernator est. Navigio ista obsunt, non rectori eius, qua rector est. Duas personas habet gubernator, alteram communem cum omnibus qui eandem conscenderunt navem: ipse quoque vector est; alteram propriam: gubernator est. Tempestas tamquam vectori nocet, non tamquam gubernatori. Deinde gubernatoris ars alienum bonum est: ad eos quos vehit pertinet, **quomodo medici ad eos quos curat: sapientis commune bonum est: est** et eorum cum quibus vivit et proprium ipsius. Itaque gubernatori fortasse noceatur cuius ministerium aliis promissum tempestate impeditur: sapienti non nocetur a paupertate, non a dolore, non ab aliis tempestatibus vitae. Non enim prohibentur opera eius omnia, sed tantum ad alios pertinentia: ipse semper in actu est, in effectu tunc maximus cum illi fortuna se opposuit; tunc enim ipsius sapientiae negotium agit, quam diximus et alienum bonum esse et suum. Praeterea ne aliis quidem tunc prodesse prohibetur cum illum aliquae necessitates premunt. Propter paupertatem prohibetur docere quemadmodum tractanda res publica sit, at illud docet, quemadmodum sit tractanda paupertas. Per totam vitam opus eius extenditur. Ita nulla fortuna, nulla **res actus sapientis excludit; id enim ipsum** agit quo alia agere prohibetur. Ad utrosque casus aptatus est: bonorum rector est, malorum victor. Sic, inquam, se exercuit ut virtutem tam in secundis quam in adversis exhiberet nec materiam eius sed ipsam intueretur; itaque nec paupertas illum nec dolor nec quidquid aliud inuitos avertit et praecipites agit prohibet. Tu illum premi putas malis? utitur. Non ex ebore tantum Phidias sciebat facere simulacra; faciebat ex aere. Si marmor illi, si adhuc vilior materiam obtulisses, fecisset quale ex illa fieri optimum posset. Sic sapiens virtutem, si licebit, in divitiis explicabit, si minus, in paupertate; si poterit, in patria, si minus, in exilio; si poterit, imperator, si minus, miles; si poterit, integer, si minus, debilis. Quamcumque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficit. Certi sunt domitores ferarum qui saevissima animalia et ad occursum expavescenda hominem pati subigunt nec asperitatem excussisse contenti usque in contubernium mitigant: leonis faucibus magister manum insertat, osculatur tigris suus custos, elephantum minimus Aethiops iubet subsidere in genua et ambulare per funem. Sic sapiens artifex est domandi mala: dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium ubique horrenda, cum ad hunc pervenere,

mansueta sunt. Vale. LXXXVI. SENECA LVCILIO SVO SALVTEM In ipsa Scipionis Africani villa iacens haec tibi scribo, adoratis manibus eius et ara, quam sepulchrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem eius in caelum ex quo erat redisse persuadeo mihi, non quia magnos exercitus duxit hos enim et Cambyzes furiosus ac furore feliciter usus habuit, sed ob egregiam moderationem pietatemque, quam magis in illo admirabilem iudico cum reliquit patriam quam cum defendit. Aut Scipio Romae esse debebat aut Roma in libertate. 'Nihil' inquit 'volo derogare legibus, nihil institutis; aequum inter omnes cives ius sit. Utere sine me beneficio meo, **patria. Causa tibi libertatis fui, ero et argumentum: exeo, si plus quam tibi expedit crevi.**' Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi, qua in exilium voluntarium secessit et civitatem **exoneravit? Eo perducta res erat ut aut** libertas Scipioni aut Scipio libertati faceret iniuriam. Neutrum fas erat; itaque locum dedit legibus et se Liternum recepit tam suum exilium rei publicae imputaturus quam Hannibalis. Vidi villam extructam lapide quadrato, murum circumdatum silvae, turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas, cisternam aedificiis ac viridibus subditam quae sufficere in usum vel exercitus posset, balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum nisi obscurum. Magna ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros: in hoc angulo ille 'Carthaginis horror', cui Roma debet quod tantum semel capta est, abluebatur corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se terramque ut mos fuit priscis ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit, hoc illum pavementum tam vile sustinuit: at nunc quis est qui sic lavari sustineat? Pauper sibi videtur ac sordidus nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis **distincta sunt, nisi illis undique operosa et** in picturae modum variata circumlitio praetexitur, nisi vitro absconditur camera, nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum **templo, piscinas nostras circumdedit, in quas** multa sudatione corpora exsaniata demittimus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cum ad balnea libertinorum pervenero? Quantum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinentium sed in ornamentum positarum impensae causa! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! Eo deliciarum pervenimus **ut nisi gemmas calcare nolimus. In hoc** balneo Scipionis minimae sunt rimae magis quam fenestrae muro lapideo exsectae, ut sine iniuria munimenti lumen admitterent; at nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio agros ac maria prospiciunt. Itaque quae concursum et admirationem habuerant cum dedicarentur, ea in antiquorum numerum reiciuntur cum aliquid novi **luxuria commenta est quo ipsa se obrueret. At** olim et pauca erant balnea nec ullo cultu exornata: cur enim exornaretur res quadrantaria et in usum, non in oblectamentum reperta? Non suffundebatur aqua nec recens semper velut ex calido fonte currebat, nec referre credebant in quam perlucida sordes deponerent. Sed, di boni, quam iuvat illa balinea intrare obscura et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem tibi aedilem aut Fabium Maximum aut ex Corneliis aliquem manu sua temperasse! Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur officio intrandi ea loca quae populum receptabant exigendique munditias et utilem ac salubrem temperaturam, non hanc quae nuper inventa est similis incendio, adeo quidem ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavari oporteat. Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat balneum an caleat. Quantae nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat, quod non in multa luce decoquebatur et expectabat ut in balneo concoqueret! O hominem calamitosum! nesciit vivere. Non saccata aqua lavabatur sed saepe turbida et, cum plueret vehementius, paene lutu-

lenta. Nec multum eius intererat an sic lavaretur; veniebat enim ut sudorem illic ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorundam voces futuras credis? 'Non invideo Scipioni: vere in exilio vixit qui sic lavabatur.' Immo, si scias, non cotidie lavabatur; nam, ut aiunt qui priscos mores urbis tradiderunt, brachia et crura cotidie abluebant, quae scilicet sordes opere collegerant, ceterum toti nundinis lavabantur. Hoc loco dicet aliquis: 'liquet mihi immundissimos fuisse'. Quid putas illos oluisse? militiam, laborem, virum. Postquam munda balnea inventa sunt, spurciores sunt. Descripturus infamem et nimiis notabilem deliciis Horatius Flaccus quid ait? Pastillos Buccillus olet. Dares nunc Buccillum: proinde esset ac si hircum oleret, Gargonii loco esset, quem idem Horatius Buccillo opposuit. Parum est sumere unguentum nisi bis die terque renovatur, ne evanescat in corpore. Quid quod hoc odore tamquam suo gloriantur? Haec si tibi nimium tristitia videbuntur, villae inputabis, in qua didici **ab Aegialo, diligentissimo patre familiae** is enim nunc huius agri possessor est quamvis vetus arbustum posse transferri. Hoc nobis senibus discere necessarium est, quorum nemo non olivetum alteri ponit, quod vidi illud arborum trimum et quadrimum fastidiendi **fructus aut deponere. Te quoque proteget illa quae tarda venit seris factura nepotibus umbram, ut ait Vergilius noster**, qui non quid verissime sed quid decentissime diceretur aspexit, nec agricolas docere voluit sed legentes **delectare. Nam, ut alia omnia transeam, hoc quod mihi hodie necesse fuit deprehendere, adscribam: vere fabis satio est; tunc te quoque, Medica, putres accipiunt sulci, et milio venit annua cura. An uno tempore ista ponenda sint et an utriusque verna sit satio, hinc aestimes licet: Iunius mensis est quo tibi scribo, iam proclivis in Iulium: eodem die vidi fabam metentes, milium serentes. Ad olivetum revertar, quod vidi duobus modis positum: magnarum arborum truncos circumcisis ramis et ad unum redactis pedem cum rapo suo transtulit, amputatis radicibus, relicto tantum capite ipso ex quo illae pependerant. Hoc fimo tinctum in scrobem demisit, deinde terram non adgressit tantum, sed calcavit et pressit. Negat quicquam esse hac, ut ait, pisatione efficacius. Videlicet frigus excludit et ventum; minus praeterea movetur et ob hoc nascentes radices prodire patitur ac solum adprendere, quas necesse est cereas adhuc et precario haerentes levis quoque revellat agitatio. Rapum autem arboris antequam obruat radit; ex omni enim materia quae nudata est, ut ait, radices exeunt novae. Non plures autem super terram eminere debet truncus quam tres aut quattuor pedes; statim enim ab imo vestietur nec magna pars eius quemadmodum in olivetis veteribus arida et retorrída erit. Alter ponendi modus hic fuit: ramos fortes nec corticis duri, quales esse novellarum arborum solent, eodem genere deposuit. Hi paulo tardius surgunt, sed cum tamquam a planta processerint, nihil habent in se abhorridum aut triste. Illud etiam nunc vidi, vitem ex arbusto suo annosam transferri; huius capillamenta quoque, si fieri potest, colligenda sunt, deinde liberalius sternenda vitis, ut etiam ex corpore radicescat. Et vidi non tantum mense Februario positas sed etiam Martio exacto; tenent et complexae sunt non suas ulmos. Omnes autem istas arbores quae, ut ita dicam, grandiscapiae sunt, ait aqua adjuvandas cisternina; quae si prodest, habemus pluviam in nostra potestate. Plura te docere non cogito, ne quemadmodum Aegialus me sibi adversarium paravit, sic ego parem te mihi. Vale. LXXXVII. SENECA LVCILIO SVO SALVTEM Naufragium antequam navem ascenderem feci: quomodo **acciderit non adicio, ne et hoc putes** inter Stoica paradoxa ponendum, quorum nullum esse falsum nec tam mirabile quam prima facie videtur, cum volueris, adprobabo, immo etiam si nolueris. Interim hoc me iter docuit quam multa haberemus supervacua et quam facile **iudicio possemus deponere quae, si** quando necessitas abstulit, non sentimus ablata. Cum paucissimis servis, quos unum capere vehiculum potuit, **sine ullis rebus nisi****

quae corpore nostro continebantur, ego et Maximus meus biduum iam beatissimum agimus. Culcita in terra iacet, ego in culcita; ex duabus paenulis altera stragulum, altera opertorium facta est. De prandio nihil detrahi potuit; paratum fuit non magis hora, nusquam sine caricis, numquam sine pugillaribus; illae, si panem habeo, **pro pulmentario sunt, si non habeo, pro pane**. Cotidie mihi annum novum faciunt, quem ego faustum et felicem reddo bonis cogitationibus et animi magnitudine, qui numquam maior est quam ubi aliena seposuit et fecit sibi pacem nihil timendo, fecit sibi divitias nihil concupiscendo. Vehiculum in quod inpositus sum rusticum est; mulae vivere se ambulando testantur; mulio excalceatus, **non propter aetatem. Vix a me obtineo ut hoc** vehiculum velim videri meum: durat adhuc perversa recti verecundia, et quotiens in aliquem comitatum lautiores incidimus invitus erubesco, quod argumentum est ista quae probo, quae laudo, nondum habere certam sedem et immobilem. Qui sordido vehiculo erubescit pretioso gloriabitur. Parum adhuc profeci: nondum audeo frugalitatem palam ferre; etiam nunc curo opiniones viatorum. Contra totius generis humani opiniones mittenda vox erat: 'insanitis, erratis, stupetis ad supervacua, neminem aestimatis suo. Cum ad patrimonium **ventum est, diligentissimi computatores sic** rationem ponitis singulorum quibus aut pecuniam credituri estis aut beneficia nam haec quoque iam expensa fertis: late possidet, sed multum debet; habet domum formosam, sed alienis nummis paratam; familiam nemo cito speciosiores producet, sed nominibus non respondet; si creditoribus solverit, nihil illi supererit. Idem in reliquis quoque facere debebitis et excutere quantum proprii quisque habeat.' Divitem illum putas quia aurea supellex etiam in via sequitur, quia in omnibus provinciis arat, quia magnus kalendari liber volvitur, quia tantum suburbanis agri possidet quantum invidiose in desertis Apuliae possideret: cum omnia dixeris, pauper est. Quare? **quia debet. 'Quantum?' inquis. Omnia; nisi forte iudicas** interesse utrum aliquis ab homine an a fortuna mutuum sumpserit. Quid ad rem pertinent mulae saginatae unius omnes coloris? quid ista vehicula caelata? **Instratos ostro alipedes pictisque tapetis: aurea pectoribus demissa monilia pendent, tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum. Ista nec dominum meliorem** possunt facere nec mulam. M. Cato Censorius, quem tam e re publica fuit nasci quam Scipionem alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit, cantherio vehebatur et hippoperis quidem inpositis, ut secum utilia portaret. **O quam cuperem illi nunc occurrere aliquem ex his** trossulis, **in via divitibus, cursores et Numidas et** multum ante se pulveris agentem! Hic sine dubio cultior comitatorque quam M. Cato videretur, hic qui inter illos apparatus delicatos cum maxime dubitat utrum se ad gladium locet an ad cultrum. O quantum erat saeculi decus, imperatorem, triumphalem, censorium, quod super omnia haec est, Catonem, uno caballo esse contentum et ne toto quidem; partem enim sarcinae ab utroque latere dependentes occupabant. Ita non omnibus obesis mannis et asturconibus et tolutariis praeferres unicuique illum equum ab ipso Catone defricum? Video non futurum finem in ista **materia ullum nisi quem ipse mihi fecero. Hic** itaque conticiscam, quantum ad ista quae sine dubio talia divinavit futura qualia nunc sunt qui primus appellavit 'impedimenta'. Nunc volo paucissimas adhuc interrogationes nostrorum tibi reddere ad virtutem pertinentes, quam satisfacere vitae beatae contendimus. 'Quod bonum est bonos facit nam et in arte musica quod bonum est facit musicum; fortuita bonum non faciunt; ergo non sunt bona.' Adversus hoc sic respondent Peripatetici ut quod primum proponimus falsum esse dicant. 'Ab eo' inquiunt 'quod est bonum non utique fiunt boni. In musica est aliquid bonum tamquam tibia aut chorda aut organum aliquod aptatum ad usum canendi; nihil tamen horum facit musicum.' His respondebimus, 'non intellegitis quomodo posuerimus quod bonum est in

musica. Non enim id dicimus quod instruit musicum, sed quod facit: tu ad supellectilem artis, non ad artem venis. Si quid autem in ipsa arte musica bonum est, id utique musicum faciet.' Etiamnunc facere istuc planius volo. Bonum in arte musica duobus modis dicitur, alterum quo effectus musici adiuvatur, alterum quo ars: ad effectum pertinent instrumenta, tibiae et organa et chordae, ad artem ipsam non pertinent. Est enim artifex etiam sine istis: uti forsitan non potest **arte. Hoc non est aequae duplex in homine; idem** enim est bonum et hominis et vitae. 'Quod contemptissimo cuique contingere ac turpissimo potest bonum non est; opes autem et lenoni et lanistae contingunt; ergo non **sunt bona.**' 'Falsum est' inquit 'quod proponitis; nam et in grammaticae et in arte medendi aut gubernandi videmus bona humillimis quibusque contingere.' Sed istae artes non sunt magnitudinem animi professae, non consurgunt in altum nec fortuita fastidiunt: virtus extollit hominem et super cara mortalibus conlocat; **nec ea quae bona nec ea quae mala vocantur** aut cupit nimis aut expavescit. Chelidon, **unus ex Cleopatrae mollibus, atrimonium** grande possedit. Nuper Natalis, tam improbae linguae quam impurae, in cuius ore feminae purgabantur, et multorum heres fuit et multos habuit heredes. Quid ergo? utrum illum pecunia impurum effecit an ipse pecuniam inspurgavit? quae sic in quosdam homines quomodo denarius in cloacam cadit. Virtus **super ista consistit; suo aere censetur;** nihil ex istis quolibet incurrentibus bonum iudicat. Medicina et gubernatio non interdicit sibi ac suis admiratione talium rerum; qui non est vir bonus potest nihilominus medicus esse, potest gubernator, potest grammaticus tam mehercules quam cocus. Cui contingit habere rem non quamlibet, **hunc non quemlibet dixeris; qualia quisque** habet, talis est. Fiscus tanti est quantum habet; immo in accessionem eius venit quod habet. Quis pleno sacco ullum pretium ponit nisi quod pecuniae in eo conditae numerus effecit? Idem evenit magnorum dominis patrimoniorum: accessiones illorum et appendices sunt. Quare ergo sapiens magnus est? quia magnum animum habet. Verum est ergo quod contemptissimo cuique contingit bonum non esse. Itaque indolentiam numquam bonum dicam: habet illam cicada, habet pulex. Ne quietem quidem et molestia vacare bonum dicam: quid est otiosius verme? Quaeris quae res sapientem faciat? quae deum. Des oportet illi **divinum aliquid, caeleste, magnificum: non** in omnes bonum cadit nec quemlibet possessorem patitur. Vide et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset: **hic segetes, illic veniunt felicius uvae, arborei fetus alibi atque iniussa virescunt gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores, India mittit ebur, molles sua tura Sabaei, at Chalybes nudi ferrum?** Ista in regiones discripta sunt, ut necessarium mortalibus esset inter ipsos **commercium, si invicem alius aliquid ab** alio peteret. Summum illud bonum habet et ipsum suam sedem; non nascitur ubi ebur, nec ubi ferrum. Quis sit summi boni locus quaeris? animus. Hic nisi purus ac sanctus est, deum non capit. 'Bonum ex malo non fit; divitiae autem fiunt fiunt autem ex avaritia; divitiae ergo non sunt bonum.' 'Non est' inquit 'verum, bonum ex malo non nasci; ex sacrilegio enim et furto pecunia nascitur. Itaque malum quidem est sacrilegium et **furtum, sed ideo quia plura mala facit quam** bona; dat enim lucrum, sed cum metu, sollicitudine, tormentis et animi et corporis.' Quisquis hoc dicit, necesse est recipiat sacrilegium, sicut malum sit quia multa mala facit, ita bonum quoque ex aliqua parte esse, quia aliquid boni facit: quo quid fieri portentuosius potest? Quamquam sacrilegium, furtum, adulterium inter bona haberi prorsus persuasimus. Quam multi furto non erubescunt, quam multi adulterio gloriantur! nam sacrilegia minuta puniuntur, magna in triumphis feruntur. Adice nunc quod sacrilegium, si omnino ex aliqua parte bonum est, etiam honestum erit et recte factum vocabitur, nostra enim actio est quod nullius mortalium cogitatio recipit. Ergo bona

nasci **ex malo non possunt. Nam si, ut dicitis, ob hoc** unum sacrilegium malum est, quia multum mali adfert, si remiseris illi supplicia, si securitatem spoponderis, ex toto bonum erit. Atqui maximum scelerum supplicium in ipsis est. Erras, inquam, si illa ad carnificem aut carcerem differs: statim puniuntur cum facta sunt, immo dum fiunt. Non nascitur itaque ex malo bonum, non magis quam ficus ex olea: ad **semen nata respondent, bona degenerare** non possunt. Quemadmodum ex turpi honestum non nascitur, ita ne ex malo quidem bonum; nam idem est honestum et bonum. Quidam ex nostris adversus hoc sic respondent: 'putemus pecuniam bonum esse undecumque sumptam; non tamen ideo ex sacrilegio pecunia est, etiam si ex sacrilegio sumitur. Hoc sic intellege. **In eadem urna et aurum est et vipera: si aurum ex urna sustuleris, non** ideo sustuleris quia illic et vipera est; non ideo, **inquam, mihi urna aurum dat quia viperam habet, sed** aurum dat, cum et viperam habeat. Eodem modo ex sacrilegio lucrum fit, non quia turpe et sceleratum est sacrilegium, sed quia et lucrum habet. Quemadmodum in illa urna vipera malum est, non aurum quod cum vipera iacet, sic in sacrilegio malum est scelus, non lucrum.' A quibus dissentio; dissimillima enim utriusqueri condicio est. Illic aurum possum sine vipera tollere, hic lucrum sine sacrilegio facere non possum; lucrum istud non est adpositum sceleri sed inmixtum. 'Quod dum consequi volumus in multa mala incidimus, id bonum non est; dum divitias autem consequi **volumus, in multa mala incidimus; ergo** divitiae bonum non sunt.' 'Duas' inquit 'significationes habet propositio vestra: unam, dum divitias consequi **volumus, in multa nos mala incidere. In multa autem mala incidimus et dum** virtutem consequi volumus: aliquis dum navigat studii causa, naufragium fecit, aliquis captus est. Altera significatio talis est: per quod in mala incidimus bonum non est. Huic propositioni non erit consequens per divitias nos aut per voluptates **in mala incidere; aut si per divitias in multa mala incidimus, non** tantum bonum non sunt divitiae sed malum sunt; vos autem illas dicitis tantum bonum non esse. Praeterea' inquit 'conceditis divitias habere aliquid usus: inter commoda illas numeratis. Atqui eadem ratione ne commodum quidem erunt; per illas enim multa nobis incommoda eveniunt.' His quidam hoc respondent: 'erratis, qui incommoda divitis inputatis. Illae neminem laedunt: aut sua nocet cuique stultitia aut aliena nequitia, sic quemadmodum gladius neminem occidit: occidentis telum est. Non ideo divitiae tibi nocent si propter divitias tibi nocetur.' Posidonius, ut ego existimo, melius, qui ait divitias esse causam **malorum, non quia ipsae faciunt aliquid, sed** quia facturos irritant. Alia est enim causa efficiens, quae protinus necessest noceat, alia praecedens. Hanc praecedentem causam divitiae habent: inflant animos, superbiam pariunt, invidiam contrahunt, et usque eo mentem alienant ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet. Bona autem omnia carere culpa decet; pura sunt, non corrumpunt animos, non sollicitant; extollunt quidem et dilatant, sed sine tumore. Quae bona sunt fiduciam faciunt, divitiae audaciam; quae bona sunt magnitudinem animi dant, divitiae insolentiam. Nihil autem aliud est insolentia quam species magnitudinis falsa. 'Isto modo' inquit 'etiam malum sunt divitiae, non tantum bonum non sunt.' Essent malum si ipsae nocerent, si, ut dixi, haberent efficientem causam: nunc praecedentem habent et quidem non irritantem tantum animos sed adtrahentem; speciem enim boni offundunt veri similem ac plerisque credibilem. Habet virtus quoque praecedentem causam ad invidiam; multis enim propter sapientiam, multis propter iustitiam invidetur. Sed nec ex se hanc causam habet nec veri similem; contra enim veri similior illa species hominum animis **obicitur a virtute, quae illos in amorem et** admirationem vocet. Posidonius sic interrogandum ait: 'quae neque magnitudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem non sunt bona; divitiae autem et bona valetudo et similia

his nihil horum faciunt; ergo non sunt bona'. Hanc interrogationem magis etiam nunc hoc modo intendit: 'quae neque magnitudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem, contra autem insolentiam, tumorem, arrogantiam creant, mala sunt; a fortuitis autem in haec inpellimur; ergo non sunt bona'. 'Hac' inquit 'ratione ne commoda quidem ista erunt.' Alia est commodorum condicio, alia bonorum: commodum est quod plus usus habet quam molestiae; bonum sincerum esse debet et ab omni parte innoxium. Non est id bonum quod plus prodest, sed quod tantum prodest. Praeterea commodum et ad animalia pertinet et ad imperfectos homines et ad stultos. Itaque potest ei esse incommodum mixtum, sed commodum dicitur a maiore sui parte aestimatum: bonum **ad unum sapientem pertinet; inviolatum** esse oportet. Bonum animum habe: unus tibi nodus, sed Herculeus restat: 'ex malis bonum non fit; ex multis paupertatibus divitiae fiunt; ergo divitiae bonum non sunt'. Hanc interrogationem nostri non agnoscunt, Peripatetici et fingunt illam et solvunt. Ait autem Posidonius hoc sophisma, per omnes dialecticorum scholas iactatum, sic ab Antipatro refelli: 'paupertas non per possessionem dicitur, sed per detractorem' vel, ut antiqui dixerunt, orbationem; Graeci kata steresin dicunt; 'non quod habeat dicit, sed quod non habeat. Itaque ex multis inanibus nihil impleri potest: divitias multae res faciunt, non multae inopiae. Aliter' inquit 'quam debes paupertatem intellegis. Paupertas enim est non quae pauca possidet, sed quae multa non possidet; ita non ab eo dicitur quod habet, sed ab eo quod ei deest.' Facilius quod volo exprimerem, si Latinum **verbum esset quo anuparxia significaretur. Hanc paupertati Antipater adsignat: ego non video quid aliud sit paupertas quam parvi possessio. De isto** videbimus, si quando valde vacabit, quae sit divitiarum, quae paupertatis substantia; sed tunc quoque considerabimus numquid satius sit paupertatem permulcere, divitiis demere supercilium quam litigare de verbis, quasi iam de rebus iudicatum sit. Putemus nos ad contionem vocatos: lex de abolendis divitis fertur. His interrogationibus suasuri aut dissuasuri sumus? his effecturi ut populus Romanus paupertatem, fundamentum et causam imperii sui, requirat ac laudet, divitias autem suas timeat, ut cogitet has se apud victos repperisse, hinc ambitum et largitiones et tumultus in urbem sanctissimam temperatissimam inrupisse, nimis luxuriose ostentari gentium spolia, quod unus populus eripuerit omnibus facilius ab omnibus uni eripi posse? Haec satius est suadere, et expugnare adfectus, non circumscribere. Si possumus, fortius loquamur; si minus, apertius. Vale. LXXXVIII. SENECA LVCILIO SVO SALVTEM De liberalibus studiis quid sentiam scire desideras: nullum suspicio, nullum in bonis numero quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt, hactenus utilia si praeparant ingenium, non detinent. Tamdiu enim istis inmorandum est quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera. Quare liberalia studia dicta sint vides: quia homine libero digna sunt. Ceterum unum studium vere liberale est quod liberum facit, hoc est sapientiae, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla et puerilia sunt. An tu quicquam in istis esse credis boni quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse. Quidam illud de liberalibus studiis quaerendum iudicaverunt, an virum bonum facerent: ne promittunt quidem nec huius rei scientiam adfectant. Grammaticae circa curam sermonis versatur et, si latius evagari **vult, circa historias, iam ut longissime fines** suos proferat, circa carmina. Quid horum ad virtutem viam sternit? Syllabarum enarratio et verborum diligentia et fabularum memoria et versuum lex ac modificatio – quid ex his metum demit, cupiditatem eximit, libidinem frenat? Ad geometriam transeamus et ad musicen: nihil apud illas invenies quod vetet timere, vetet cupere. Quae quisquis ignorat, alia frustra scit. utrum doceant isti virtutem an non: si non docent, ne tradunt quidem; si docent, philosophi sunt. Vis scire quam non ad docendam vir-

tutem consederint? aspice quam dissimilia inter se omnium studia sint: atqui similitudo esset idem docentium. Nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent, cum his ipsis quibus colligunt negent; nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem et voluptates refugientem et ab honesto ne immortalitatis quidem pretio recedentem, modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis et inter convivia cantusque vitam exigentis, modo Peripateticum, tria bonorum genera inducentem, modo Academicum, omnia **incerta dicentem**. Apparet nihil horum esse in illo, quia omnia sunt; ista enim inter se dissident. Demus illis Homerum philosophum fuisse: nempe sapiens factus est antequam carmina ulla cognosceret; ergo illa discamus quae Homerum fecere sapientem. Hoc quidem me quaerere, uter maioraetate fuerit, Homerus an Hesiodus, non magis ad rem pertinet quam scire, cum minor Hecuba fuerit quam Helena, quare tam male tulerit aetatem. Quid, inquam, annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? Quaeris Ulixes ubi erraverit potius quam efficias ne nos semper erremus? Non vacat audire utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit an extra notum nobis orbem neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus: tempestates nos animi cotidie iactant et nequitia in omnia Ulixis mala inpellit. Non deest forma quae sollicitet oculos, non hostis; hinc monstra efferata et humano cruore gaudentia, hinc insidiosa blandimenta aurium, hinc naufragia et tot varietates malorum. Hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vel naufragus navigem. Quid inquiris an Penelopa impudica fuerit, an verba saeculo suo dederit? an Ulixem illum esse quem videbat, antequam sciret, suspicata sit? Doce me quid sit pudicitia et quantum in ea bonum, in corpore an in animo posita sit. Ad musicum transeo. Doces me quomodo inter se acutae ac graves consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius quomodo animus secum meus consonet nec consilia mea discrepent. Monstras mihi qui sint modi flebiles: monstra potius quomodo inter adversa non emittam flebilem vocem. Metiri me geometres docet latifundia potius quam doceat quomodo metiar quantum homini satis sit; numerare docet me et avaritiae commodat digitos potius quam doceat nihil ad rem pertinere istas computationes, non esse feliciorum cuius patrimonium tabularios lassat, immo quam supervacua possideat qui infelicissimus futurus est si quantum habeat per se computare cogetur. Quid mihi prodest scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest colligere subtiliter pedes iugeri et comprehendere etiam si quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus inpotens et aliquid ex meo abradens? Docet quomodo nihil perdam ex finibus meis: at ego discere volo quomodo totos hilaris amittam. 'Paterno agro et avito' inquit 'expellor.' Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit? cuius, non dico hominis, sed populi fuerit potes expedire? Non dominus isto, sed colonus intrasti. Cuius colonus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant iurisconsulti quicquam usu capi publicum: hoc quod tenes, quod tuum dicis, publicum est et quidem generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri, in quadratum redigis quamcumque acceperis formam, intervalla siderum dicis, nihil est quod in mensuram tuam non cadat: si artifex es, metire hominis animum, dic quam magnus sit, dic quam pusillus sit. Scis quae recta sit linea: quid tibi prodest, si quid in vita rectum sit ignoras? Venio nunc ad illum qui caelestium notitia gloriatur: frigida Saturni sese quo stella receptet, quos ignis caeli Cyllenius erret in orbis. Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim cum Saturnus et Mars ex contrario stabunt aut cum Mercurius vespertinum faciet occasum vidente Saturno, potius quam hoc discam, ubicumque sunt ista, propitia esse nec posse mutari? Agit illa continuus ordo factorum et inevitabilis cursus; per statas vices remeant et effectus rerum omnium aut movent aut notant. Sed sive quidquid evenit

faciunt, quid inmutabilis rei notitia proficiet? **sive significant, quid refert providere quod effugere non possis?** Scias ista, nescias: fient. **Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes ordine respicies, numquam te crastina fallit hora, nec insidiis noctis capiere serenae.** Satis abundeque provisum est ut ab insidiis tutus essem. 'Numquid me crastina non fallit hora? **fallit enim quod nescienti evenit.**' **Ego quid** futurum sit nescio: quid fieri possit scio. Ex hoc nihil deprecabor, totum expecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora si parcit, sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et non utique casura; itaque secunda expecto, malis paratus sum. In illo feras me necesse est non per praescriptum euntem; non enim adducor ut in numerum liberalium artium pictores recipiam, non magis quam statuarios aut marmorarios aut ceteros luxuriae ministros. Aeque luctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello ex his studiis liberalibus; aut et unguentarios recipiam et cocos et ceteros voluptatibus nostris ingenia accommodantes sua. Quid enim, oro te, liberale habent isti ieiuni vomitores, quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? An liberale studium istuc esse iuventuti nostrae credimus, quam maiores nostri rectam exercuerunt hastilia iacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare? Nihil liberos suos docebant quod discendum esset iacentibus. Sed nec hae nec illae docent aluntve virtutem; quid enim prodest equum regere et cursum eius freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? quid prodest multos vincere luctatione vel caestu, ab iracundia vinci? 'Quid ergo? nihil nobis liberalia conferunt studia?' Ad alia multum, ad virtutem nihil; nam et hae viles ex professo artes quae manu constant ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. 'Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus?' Non quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. Quemadmodum prima illa, ut antiqui vocabant, litteratura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes sed mox percipiendis locum parat, sic liberales artes non perducunt animum ad virtutem sed expediunt. Quattuor ait esse artium Posidonius genera: sunt vulgares et sordidae, sunt ludicrae, sunt pueriles, sunt liberales. Vulgares opificum, quae manu constant et ad instruendam vitam occupatae sunt, in quibus nulla decoris, nulla honesti simulatio est. Ludicrae sunt quae ad voluptatem oculorum atque aurium tendunt; his adnumeres licet machinatores qui pegmata per se surgentia excogitant et tabulata tacite in sublime crescentia et alias ex inopinato varietates, aut dehiscentibus quae cohaerebant aut his quae distabant sua sponte coeuntibus aut his quae eminebant paulatim in se residentibus. His inperitorum feriuntur oculi, omnia subita quia causas non novere mirantium. Pueriles sunt et aliquid habentes liberalibus simile hae artes quas egkuklious Graeci, nostri autem liberales vocant. Solae autem liberales sunt, immo, ut dicam verius, liberae, quibus curae virtus est. 'Quemadmodum' inquit 'est aliqua pars philosophiae naturalis, est aliqua moralis, est aliqua rationalis, sic et haec quoque liberalium artium turba locum sibi in philosophia vindicat. Cum ventum est ad naturales quaestiones, geometriae testimonio statur; ergo eius quam adiuvat pars est.' Multa adiuvant nos nec ideo partes nostri sunt; immo si partes essent, non adiuvarent. Cibus adiutorium corporis nec tamen pars est. Aliquod nobis praestat geometria ministerium: sic philosophiae necessaria est quomodo ipsi faber, sed nec hic geometriae pars est nec illa philosophiae. Praeterea utraque fines suos habet; sapiens enim causas naturalium et quaerit et novit, quorum numeros mensurasque geometres persequitur et supputat. Qua ratione constant caelestia, quae illis sit vis quaeve natura sapiens scit: cursus et recursus et quasdam obversationes per quas descendunt et adlevantur ac speciem interdum stantium praebent, cum caelestibus stare non liceat, colligit mathematicus. Quae causa in speculo imagines exprimat sciet sapiens: illud tibi geometres

potest dicere, quantum abesse debeat corpus ab imagine et qualis forma speculi quales imagines reddat. Magnum esse solem philosophus probabit, quantus sit mathematicus, qui usu quodam et exercitatione procedit. Sed ut procedat, inpetranda illi quaedam **principia sunt; non est autem ars sui iuris** cui precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio petit, totum opus a solo excitat: mathematice, ut ita dicam, superficialia est, in alieno aedificat; accipit prima, quorum beneficio ad ulteriora perveniat. Si per se iret ad verum, si totius mundi naturam posset comprehendere, dicerem multum conlaturam mentibus nostris, quae tractatu caelestium crescunt trahuntque aliquid ex alto. Una re consummatur animus, scientia bonorum ac malorum inmutabili; nihil autem ulla ars alia de bonis ac malis quaerit. Singulas lubet circumire virtutes. Fortitudo contemptrix timendorum est; terribilia et sub iugum libertatem nostram mittentia despicit, provocat, frangit: numquid ergo hanc liberalia studia corroborant? Fides sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur praemio: 'ure', inquit 'caede, occide: non prodam, sed quo magis secreta quaeret dolor, hoc illa altius condam'. Numquid liberalia studia hos animos facere possunt? Temperantia voluptatibus imperat, alias odit atque abigit, alias dispensat et ad sanum modum redigit nec umquam ad illas propter ipsas venit; scit optimum esse modum cupitorum non quantum velis, sed quantum debeas sumere. Humanitas vetat superbum esse adversus socios, vetat amarum; verbis, rebus, adfectibus comem se facilemque omnibus praestat; nullum alienum malum putat, bonum autem suum ideo maxime quod alicui bono futurum est amat. Numquid liberalia studia hos mores praecipiant? non magis quam simplicitatem, quam modestiam ac moderationem, non magis quam frugalitatem ac parsimoniam, non magis quam clementiam, quae alieno sanguini tamquam suo parcat et scit homini non esse homine prodige utendum. 'Cum dicatis' inquit 'sine liberalibus studiis ad virtutem non perveniri, quemadmodum negatis illa nihil conferre virtuti?' Quia nec sine cibo ad virtutem pervenitur, cibus tamen ad virtutem non pertinet; ligna navi nihil conferunt, quamvis non fiat navis nisi ex lignis: non est, inquam, cur aliquid putes eius adiutorio fieri sine quo non potest fieri. Potest quidem etiam illud dici, sine liberalibus studiis venire ad sapientiam posse; quamvis enim virtus discenda sit, tamen non per haec discitur. Quid est autem quare existimem non futurum sapientem eum qui litteras nescit, cum sapientia non sit in litteris? Res tradit, non verba, et nescio an certior memoria sit quae nullum extra se subsidium habet. Magna et spatiosa res est sapientia; vacuo illi loco opus est; de divinis humanisque discendum est, de praeteritis de futuris, de caducis de aeternis, de tempore. De quo uno vide quam **multa quaerantur: primum an per se sit aliquid; deinde an** aliquid ante tempus sit sine tempore; cum mundo coeperit an etiam ante mundum quia fuerit aliquid, fuerit et tempus. Innumerabiles quaestiones sunt de animo tantum: unde sit, qualis sit, quando esse incipiat, quamdiu sit, aliunde alio transeat et domicilia mutet in **alias animalium formas aliasque** coniectus, an non amplius quam semel serviat et emissus vagetur in toto; utrum corpus sit an non sit; quid sit facturus cum per nos aliquid facere desierit, quomodo libertate sua usus cum ex hac effugerit cavea; an obliviscatur priorum et illinc nosse se incipiat unde corpori abductus in sublime secessit. Quaecumque partem rerum humanarum divinarumque comprehenderit, ingenti copia quaerendorum ac discendorum fatigaberis. Haec tam multa, tam magna ut habere possint liberum hospitium, supervacua ex animo tollenda sunt. Non dabit se in **has angustias virtus; laxum spatium res** magna desiderat. Expellantur omnia, totum pectus illi vacet. 'At enim delectat artium notitia multarum.' Tantum itaque ex illis retineamus quantum necessarium est. An tu existimas reprehendum qui supervacua usibus comparat et pretiosarum rerum pompam in domo explicat, non putas

eum qui occupatus est in supervacua litterarum supellectile? Plus scire velle quam sit satis intemperantiae genus est. Quid quod ista liberalium artium consecratio molestos, verbosos, intempestivos, sibi placentes facit et ideo non discentes necessaria quia supervacua didicerunt? Quattuor milia librorum Didymus grammaticus scripsit: misereretur si tam multa supervacua legisset. In **his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae matre vera, in his libidinosior Anacreon an ebriosior vixerit, in his an Sappho publica fuerit, et alia quae erant dediscenda si scires.** I nunc et longam esse vitam nega! Sed ad nostros quoque cum perveneris, ostendam multa securibus recidenda. Magno inpendio temporum, magna alienarum aurium molestia laudatio haec constat: 'o hominem litteratum!' Simus hoc titulo rusticiore contenti: 'o virum bonum!' Itane est? annales evolvam omnium gentium et quis primus carmina scripserit quaeram? quantum **temporis inter Orpheae intersit et Homerum,** cum fastos non habeam, computabo? et Aristarchi notas quibus aliena carmina conpunxit recognoscam, et aetatem in syllabis conteram? Itane in geometriae pulvere haerebo? adeo mihi praeceptum illud salutare excidit: 'tempori parce'? Haec **sciam? et quid ignorem? Apion grammaticus, qui** sub C. Caesare tota circumlocutus est Graecia et in nomen Homeri ab omnibus civitatibus adoptatus, aiebat Homerum utraque materia consummata, et Odyssia et Iliade, principium adiecissem operi suo quo bellum Troianum complexus est. Huius rei argumentum adferebat quod duas litteras in primo versu posuisset ex industria librorum suorum numerum continentes. Talia sciat oportet qui multa vult scire. Non vis cogitare quantum temporis tibi auferat mala valetudo, quantum occupatio publica, quantum occupatio privata, quantum occupatio cotidiana, quantum somnus? Metire aetatem tuam: tam multa non capit. De liberalibus studiis loquor: philosophi quantum habent supervacui, quantum ab usu recedentis! Ipsi quoque ad syllabarum distinctiones et coniunctionum ac praepositionum proprietates descenderunt et invidere grammaticis, invidere geometris; quidquid in illorum artibus supervacuum erat transtulere in suam. Sic effectum est ut diligentius loqui scirent quam vivere. Audi quantum mali faciat nimia subtilitas et quam infesta veritati sit. Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse **ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque** partem disputabilis sit. Nausiphanes ait ex his quae videntur esse nihil magis **esse quam non esse.** Parmenides ait **ex his** quae videntur nihil esse universo. Zenon Eleates omnia negotia de negotio deiecit: ait nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonei versantur et Megarici et Eretrici et Academici, qui novam induxerunt scientiam, nihil scire. Haec omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem coice; illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem omnis scientiae eripiunt. Satius est supervacua scire quam nihil. Illi non praeferunt lumen per quod acies derigatur ad verum, hi oculos mihi **effodiunt.** **Si Protagorae credo, nihil in rerum natura est nisi dubium; si** Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi; si Parmenidi, nihil est praeter unum; si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura umbra est aut inanis aut fallax. Non facile dixerim utris magis irascar, illis qui nos nihil scire voluerunt, an illis qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. Vale.

4 Conclusion

Quisque ullamcorper placerat ipsum. Cras nibh. Morbi vel justo vitae lacus tincidunt ultrices. Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. In hac habitasse platea dictumst. Integer tempus convallis augue. Etiam facilisis. Nunc elementum fermentum wisi. Aenean placerat. Ut imperdiet, enim sed gravida sollicitudin, felis odio placerat quam, ac pulvinar elit purus eget enim. Nunc vitae tortor. Proin tempus nibh sit amet nisl. Vivamus quis tortor vitae risus porta vehicula.

Handig voor clausulae, rhythm in prose

References

- Cornell, T.J. “The Annals of Quintus Ennius”. In: *JRS* 76 (1986), pp. 244–250.
- Dueck, D. “Poetic Citations in Latin Prose Works of Historiography and Biography”. In: *Hermes* 137 (2009), pp. 170–189.
- “Poetic Citations in Latin Prose Works of Philosophy”. In: *Hermes* 137 (2009), pp. 314–334.
- Hoek, A. Van den. “Techniques of quotation in Clement of Alexandria: A view of ancient literary working methods”. In: *Vigiliae Christianae* 50 (1996), pp. 223–243.
- Manuwald, G. “Editing Roman (Republican) Tragedy: Challenges and Possible Solutions”. In: *Brill’s Companion to Roman Tragedy*. Ed. by G.W.M. Harrison. Leiden, 2015, pp. 3–23.
- Tischer, U. “Quotations in Roman Prose as Intermedial Phenomena”. In: *Trends in Classics* 11 (2019), pp. 34–50.